

De zwaluw

Stephen Moss

De zwaluw

Een biografie

Vertaald uit het Engels door
Robbert-Jan Henkes

Ambo|Anthos
Amsterdam

Van Stephen Moss verscheen eerder
bij Ambo|Anthos uitgevers

Het roodborstje
Het winterkoninkje

ISBN 978 90 263 5479 3

© 2020 Stephen Moss

© 2021 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Robbert-Jan Henkes

Oorspronkelijke titel *The Swallow: A Biography*

Oorspronkelijke uitgever Square Peg, an imprint of Vintage. Vintage is
part of the Penguin Random House group of companies

Omslagontwerp Janine Jansen

Omslagillustratie © Mary Evans Picture Library

Foto auteur © Gary Doak, Alamy Stock Photo

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Shelley, Luke, Kaya en Skie –
onze huismigranten naar het zuidelijk halfmond

Mijn boekje betreft de levensgeschiedenis van een vogel die naar alle waarschijnlijkheid de bekendste, en ongetwijfeld de meest geliefde soort ter wereld is – de boerenzwaluw.

COLLINGWOOD INGRAM,
The Migration of the Swallow, 1974
(De boerenzwaluwtrek)

VOORBERICHT

De ‘zwaluw’ die in dit boek optreedt is de *Hirundo rustica*, oftewel de ‘boerenzwaluw’, een van de ongeveer tachtig soorten in de zwaluwfamilie. Gemakshalve verwijs ik er in dit boek meestal naar als ‘de zwaluw’, behalve waar het tot verwarring aanleiding kan geven.

De schrijver

INHOUD

Proloog 11

- 1 Boerenzwaluwen 21
- 2 Lente 49
- 3 Zomer 95
- 4 Herfst 125
- 5 Winter 153

Epiloog 181

Dankbetuiging 185

Lijst van afbeeldingen 187

PROLOOG

Wij schuilen onder droppend loof,
Gedoken aan den plas;
De zwaluw glipte 't weivlak over,
En speelde om 't zilvren gras;
Een koeltjen blies, met geur belaân,
Het leven door de wilgenblaân...

'Herdenking', A.C.W. Staring, 1786

PROLOOG

De reiziger keert weer

Het is begin april, en het dorp wacht.

De krantenjongen die geuwend zijn best doet wakker te blijven, de boer die zijn schapen van het ene veld naar het andere drijft, de vrouw die haar hond uitlaat langs de landweg – allemaal wachten ze, al beseffen ze misschien niet waarop ze wachten. Ik wacht ook, in dit dorpje in Somerset, waar een paar mussen piepend de kille, grijze ochtend verwelkomen.

Allemaal verwachten we bezoek. Bezoek dat meer dan enig ander bezoek het eind van de winter inluidt en het begin van de lente. En de langverwachte is geen mens, maar een vogel: de eerste zwaluw.

En we zijn niet de enigen. Op het hele noordelijk halfrond, van Alaska tot New York, van Ierland tot Japan, kijken de mensen omhoog voor een eerste glimp van hun jaarlijkse gast.

Onze zwaluw is samen met tientallen miljoenen soortgenoten al op de terugweg. Terug van zijn Afrikaanse winterkwartier, op een van de langste reizen die enig dier op aarde onderneemt. Terug naar huis.

Tegen de tijd dat hij aankomt, heeft hij bijna tienduizend kilometer in de vleugels zitten, over land en zee, precies naar de plek waar hij niet zo lang geleden zelf uit het ei is gekropen. Hoe hij dat voor elkaar krijgt is een van de grootste wonderen der natuur – een mirakel bijna.

De reis van de zwaluw begint twee maanden eerder, als hij boven de droge Zuid-Afrikaanse savanne zwiept en zwiert om insecten uit de vochtige lucht te plukken. Het is het hartje van de zuidelijke zomer, en voor deze zwaluw, net als voor miljoenen metgezellen, lijkt dit het paradijs op aarde: eindeloos zon, overvloedig insecten, en water om te drinken en in te baden.

Toch krijgt onze zwaluw langzamerhand de kriebels in het lijf. Zijn instinct zegt hem dat hij zijn boeltje moet pakken en dit wonderland verlaten voor een reis die alles zal vergen van zijn behendigheid en zijn uithoudingsvermogen, een reis die hij misschien niet eens zal volbrengen. Hij loopt grote kans om onderweg het loodje te leggen.

Waarom dan vertrekken? Het antwoord op die vraag moeten we zoeken in de tijd dat de verre voorouders van onze zwaluw voor de allereerste keer Afrika verlieten en noordwaarts vlogen. Wat hen bevoog weten we niet. Misschien werd het te druk daar onder het hemelgewelf en zochten ze nieuwe voed- en broedplekken. Misschien wekte een genetische mutatie een instinctieve reislust op, een drang naar nieuwe horizonten.

Hoe dan ook, eenmaal door trekdrift bevangen moesten de zwaluwen blijven reizen. Generatie na generatie, tienduizenden jaren lang, trokken ze steeds verder naar het noorden, tot de nakomelingen van de eerste pioniers eindelijk de landmassa bereikten die we nu Europa noemen.

Hier vonden ze, toen het ijs zich na de laatste ijstijd eindelijk had teruggetrokken, opnieuw een paradijs: langer daglicht dan in Afrika, in het warme jaargetijde een rijkdom aan vliegende insecten, en veel en veilige nestgelegenheden. Ze konden er een gezin stichten zonder te hoeven concurreren met de vele andere zwaluwsoorten uit het land van herkomst.

Maar wanneer de zomer ten einde liep en de najaarswind begon te waaien, bleef er van de insectenrijkdom al snel weinig over. Geconfronteerd met een wisse hongerdood zat er voor de vogels niets

anders op dan de lange thuisreis over de evenaar te aanvaarden, terug naar zuidelijk Afrika, voor de andere helft van het jaar.

Hoe graag we deze vogels dus ook willen beschouwen als ‘onze’ zwaluwen, de werkelijkheid is wat genuanceerder. De vogels horen thuis in Afrika. Ze komen in de lente en de zomer een luttele paar maanden bij ons op bezoek: een korte maar welkome visite. In ruil daarvoor voorzien wij de vogels van voedsel en onderdak, koesteren hun aanwezigheid als ze er zijn, en missen ze als ze weer zijn vertrokken.

Zo rond eind februari kan onze zwaluw de drang tot trekken niet langer bedwingen. Morgen, bij het krieken van de dag, zal hij beginnen aan de eerste etappe van zijn lange tocht. Maar eerst heeft hij een dringender klusje te klaren: een geschikte overnachtingsplek vinden.

De zon gaat op deze geografische breedte vliegensvlug onder, en de grazige vlakten liggen spoedig te gloeien in de laatste, snel doervende stralen daglicht. Aan Kiplings grote, grijsgroene, groezelige rivier de Limpopo staat ditmaal geen Olifantenkind*, maar een gigantische vijgenboom, met zilveren takken die afsteken tegen de dieprode hemel. In de schaduw strekt zich een maisveld uit, goud en glanzend, waar een zwerm zwaluwen is komen roesten voor de nacht. Die van ons is er ook bij. Een voor een vallen de vogels in de lange halmen, als regendruppels uit de donkerende hemel. Ze zoeken bescherming in de massa. In een zee van zacht wiegend gras klinkt het kartelige avondlied van krekels en nachtzwaluwen, als

* ‘Het Olifantenkind’ (‘The Elephant’s Child’) is een verhaal van Rudyard Kipling, de schrijver van *Het Jungleboek*, uit zijn bundel *Just So Stories for Little Children* uit 1902. Aan dezelfde rivier de Limpopo zit in het lange gedicht ‘Dokter Audoetzeer’ van de Russische kinderdichter Kornej Tsjoejkovski uit 1929 een nijlpaard: ‘En in Afrika, / In Afrika, / Aan de zwarte Limpopó, / Daar zit en zucht en zucht en zit, / In Afrika, / De trieste Hippo-Po.’ Bij mij op de maan, *Russische kindergedichten*, Van Oorschot, 2016. [noot van de vertaler]

een prelude voor de nachtelijke activiteiten. Maar voor onze zwaluw brengt de duisternis geen weldadige rust.

Zwaluwen slapen zelden ononderbroken. In plaats daarvan 'knappen ze uiltjes': hun hartslag gaat omlaag maar intussen blijven ze voortdurend gespitst op gevaar. Als het donker is beginnen hyena's over de droge vlakke naar elkaar te roepen. Ze hebben de leeuwen horen brullen en weten dat ze misschien ergens een maaltje kunnen meepikken, *out there* in de duisternis.

Koud blauw licht kondigt de Afrikaanse ochtend aan. Vanaf hun roestplek hoog boven het water begroet een stel visarenden de nieuwe dag. De twee zijn het vorstenpaar van het land, magnifieke wezens met een sneeuw witte hoofdtooi die hun een koninklijke autoriteit verleent. Ze kijken met priemende zwarte ogen neer op de rivier. Een spoor van luchtbelletjes verschijnt aan de oppervlakte.

De luchtbelletjes zijn afkomstig van een familie nijlpaarden, nauwelijks zichtbaar onder water. Misschien reageren ze op de kreten van de arenden. Of misschien vertellen ze elkaar moppen, zoals het verhaal bij de lokale bevolking gaat: als de nijlpaarden hun lachen niet kunnen houden, komt het vrij in een stroom luchtbelletjes.

Onze zwaluw strekt zijn vleugels, rilt even en wickt dan weg op zijn lange vlerken die als messen door de kille lucht snijden. Het is tijd om op te breken.

Tegen de tijd dat het land is opgewarmd heeft hij al vele kilometers noordwaarts gevlogen, met niet meer dan een paar kleine hapjes, onderweg uit de lucht gepikt, om zijn honger te stillen. Nu moet hij bijtanken met iets stevigere. Ontbijt.

In de verte, op een kilometer of anderhalf afstand, ziet hij bekende bewegingen: aasgieren die uit een schijnbaar lege hemel zijn opgedoken en nu op hun brede vleugels langzaam omlaagzeilen. Als de zwaluw dichterbij komt, ziet hij een tweetal mannetjesleeuwen boven op het bloedige kadaver van een zebra, met er-

omheen, als jeugdige delinquenten, een stuk of tien hyena's die vol ongeduld hun beurt afwachten. Ook de aasgieren houden afstand maar zo gauw de leeuwen en hyena's hun buikje vol hebben, zullen ze de restanten gulzig uit elkaar scheuren en zich wijden aan hun vitale rol als schoonmaakploeg van de Afrikaanse savanne.

De zwaluw is geen aaseter: hij jaagt en doodt zijn prooi zelf. Hoewel hij de vliegen rond het zebrakarkas niet kan horen zoemen, heeft zijn scherpe blik de kleine bewegingen opgevangen die hun aanwezigheid verraden.

Met een zwenk van zijn vleugels schakelt de zwaluw over in een andere versnelling, daalt af en laat de grond onder zich langsscheren als in een versneld afgedraaide film. Impala's, een kudde olifanten, een giraf flitsen voorbij. Een eenzame menselijke figuur die langs de rivieroever loopt is in een mum gepasseerd.

Met de vleugels achterwaarts gebogen duikt de zwaluw en schiet weer omhoog naar zijn prooi. Een fractie van een seconde voor de botsing spert hij zijn snavel wijd open en slaat toe. Snavel en vlieg raken elkaar, de snavel klapt toe; de vlieg is er geweest. Weer een paar milligram voedsel, weer een stootje energie, weer voor een paar honderd meter brandstof op de lange reis naar het noorden.

De reis zal de zwaluw vele weken kosten. Vandaag maakt hij onderdeel uit van een los-vaste zwerm soortgenoten die de rivier volgen langs de grens van Zuid-Afrika met Botswana en Zimbabwe, richting Mozambique en de Indische Oceaan.

Over een dag of zeven zal hij naar het noorden afslaan naar de bakermat van de menselijke evolutie, de Grote Slenk, waar de Masai zingen en dansen en archeologen de vroegste resten van onze voorouders hebben opgegraven. Vandaar koerst hij naar het noordwesten en steekt de grootste woestijn op aarde over, de Sahara, tot hij de veilige haven van een Noord-Afrikaanse stad bereikt, waar de muezzin de gelovigen oproept tot het gebed.

Dan ziet hij voor het laatst de zon ondergaan boven Afrika en voor het eerst weer oprijzen boven het mediterrane eiland Majorca, en een dag of twee later hoort hij een koor nachtegalen in een Provençaalse wijngaard. Ten slotte steekt hij het Kanaal over van Cap Gris Nez naar de krijtrotsen van Dover, en is hij bijna weer thuis.

Maar dat ligt allemaal nog ver in de toekomst. Onze zwaluw kan zich de luxe van vooruitkijken niet permitteren. Hij moet zich concentreren op het hier-en-nu, want er loert overal en altijd gevaar.

Hoog aan de diepblauwe Afrikaanse hemel cirkelt een valk. Het is een boomvalk, geboren en getogen in een verlaten kraaiennest in een Engels bos, op niet meer dan een paar kilometer van het dorpje dat de bestemming van de zwaluw is. Zoals de zwaluw de vliegen zag, ziet de boomvalk de zwaluwen. Met gevouwen vleugels en het oog strak op de prooi gericht, stort zij zich in een duikvlucht op de minuscule blauwzwarte spikkeltjes diep onder haar. De lucht fluit langs haar verenkleed – een nieuw geluid te midden van het gebruikelijke insectengezoem van de late namiddag.

Eerst merkt de zwaluw niets. Dan wordt hij door iets diep vanbinnen gewaarschuwd voor gevaar. Hij begint sneller te vliegen, en de vogels om hem heen ook. Allemaal kijken ze links, rechts, naar boven, onder...

Boven – daar schuilt het gevaar. Er klinkt een alarmroep, maar voor één zwaluw komt die te laat. In een paar seconden is het voorbij. De boomvalk slaat haar klauwen uit, remt een ogenblik af, en grijpt een bundeltje veren. Een reis die nog maar net was begonnen is nu al voorbij.

Onze zwaluw heeft geluk gehad. Hij was niet het doelwit van de boomvalk, ditmaal, maar voelde de luchtstroom en hoorde haar neersuizen. Het was een leerzaam moment: blijf alert, blijf op je hoede, blijf geconcentreerd. Als hij vandaag niet overleeft, is er voor hem geen morgen.

Hier laten we hem achter, hoog boven de machtige Limpopo, blikkerend in de avondzon. Op zijn trek naar het noorden, naar het dorpje in het Engelse graafschap Somerset, zo vreselijk ver weg. De reis is begonnen.

1

BOERENZWALUWEN

De Boerenzwaluw is de heilsbode van het jaar, de heraut van het mooiste jaargetij: hij leidt een heerlijk leventje in de lieflijkste natuurlijke omstandigheden: winter kent hij niet; en in de herfst verruult hij de grazige Engelse weiden voor de Italiaanse mirte en sinaasappelbongers en voor de Afrikaanse palmen.

Sir Humphrey Davy,
Salmonia: Or, Days of Fly Fishing, 1828
(*Salmonia*, of vliegvisdagen)